

A Sár-hegy és szőlői

POZDER Miklós

Írásomban megkísérlem a Sárhegy szőlőinek, szőlőtermesztésének történetét időrendben vázolni, a szűkszavú és sajnos napjainkra csak gyér számban fennmaradt, nehezen hozzáférhető írásos források, a személyes adatgyűjtés és terepbejárások alapján.

Előre kell bocsájtanom még, hogy a Sárhegy szőlőtermesztését nehéz elkülönítve tárgyalni Gyöngyös városának és környékének szőlőtermesztésétől. Maga a hegy három közigazgatási egység területe: Gyöngyös, Abasár és Visonta osztozik rajta. Mindez szolgáljon mentségemre.

Hogy ki tűzte le az első szőlővesszőt a Sárhegyen, mikor, melyik évszázadban szüreteltek először rajta, - ez ma már kideríthetetlen. Kutatóink egy része a honfoglalás korára vezeti vissza környékünk szőlőtermesztését is, feltételezve, hogy az még a honfoglalást megelőző kabar-kazar kapcsolatokból ered.¹

A XIII. és XIV. században említik először a gyöngyösi, gyöngyöskörnyéki szőlőket. 1271-ben gyöngyöspüspöki és gyöngyöshalászi szőlőkről esik szó. 1301-ből kelt a CSO-BÁNKA család azon osztályos levele², mely szőlőkről is rendelkezik. 1312-ben Bene (ma Mátrafüred) határából egy szőlőhegy jut a pálos szerzeteseknek³. 1342 május 17-i határjárási oklevélben pedig említik a szőlőket Bene és Solymos között⁴, ott "ahol Magdala szőlői vannak"⁵.

A szőlőtermesztésnek ekkorra már jelentősnek kellett lennie Gyöngyösön. Nem lehet ugyanis véletlen a város plébániatemplomának védőszent választása. Szent Bertalanról, - 1332-ben említik már e titulussal a főtéri templomot, - azt írja Bálint Sándor, hogy Bertalannak, a szőlőhegyek védőszentjeként való tisztelete ősi hagyományaink közé tartozik.⁶

Eleinte a gyepüket, azaz az egyes nemzetségek, családok, települések birtokai közötti szabadon, műveletlenül hagyott területsávokat fogták szőlő alá. A pálosörösmarti (ma Abasárhoz csatolva) határból a Sárhegy keleti lejtője régi szőlődűlő⁷.

A farkasmályi földeket először 1650-ben említik, ezek akkor a pálos szerzetesek birtokában voltak. Hogy azonban ezek szőlővel lettek volna betelepítve, arról hallgat a feljegyzés.⁸

A XVII. században, a török uralom vége felé indult a nagyobb méretű szőlőtelepítés a Sárhegyen. A város elöljárósága ezt különböző kedvezményekkel, elsősorban adóelengedéssel, mozdította elő. 1672-ben ALMÁSY ISTVÁN deáknak, aki a hegy sziklás oldalában telepített új szőlőt, hét évi adómentességet biztosítottak.⁹ További szőlőket telepített a TASSY, SZEREDY és a SZÉCHENYI család a Sárhegyen. Valószínűnek látszik tehát, hogy ezt a területet elsősorban a város nemesi jogokat élvező lakói telepítették be.¹⁰

A szőlők a várostól észak felé, a Benére vezető ut mentén is terjeszkedtek. 1676-ben egy peres ügyben a Sárhegy alatti "Pincés-völgy" elnevezés fordul elő. 1677-ben pedig a "Nyulmály" nevű városi földről tesznek említést.¹¹ A XVII. század első harmadának végén a városba települt jezsuiták AFRA JÁNOSTól 40 forintért és 6 véka búzáért vették meg sárhegyaljai szőlőjét.¹²

1705-ben a helvét valláson lévők visszavették eklézsiájuk szőlőit, mégpedig a Sárhegy alatt BORSOS ISTVÁN szőlője felé, mely "schola" mesterüké volt, valamint a

Visontai dülön néhai SZALAI MÁRTON szőlőjét, BALOC MIHÁLY uram Pincési és Nyulmályi szőlőjével együtt, 13

A szüret idejét és rendjét, a korabeli országos szokás szerint a város tanácsa alapította meg. Így 1715-ben a "régí mód" felújítását mondták ki. Eszerint október 17-én és 18-án a Nyulhegyen, 20-án Sáron és Szurdokon lehetett szüretelni. 14

1723-ban már fennállott a kilenc hegyközség. Ebből kettő volt a Sárhegyen: a Felsőnyulmályi és a Sárhegyi. A hegyközségek külön-külön tartottak a szőlők őrzésére pásztort. 15

1724-ben a városi tanács úgy határozott, hogy aki az abasári ut mellett lévő tégláégetőtől az ugynevezett Ingó-kutig terjedő régi szőlőkber ujat kezd és azt megdolgozza, a város taksa fejében a földet neki adja. 16

1725-ben a dézsmajövedelemből törölni kellett a sárhegyi bevételt, a jég elverte a szőlőket. 17 A Visontához tartozó sárhegyoldali szőlőket 1725-ben első osztályúnak minősítették. 17a

BÉL MÁTYÁS leírása Heves megyéről 1730-1735-ből kelt. Gyöngyöst így látta: "A szőlők egy része a várostól nyugatra ... helyezkedik el ... másik részük a Sárhegy napsütötte lejtőin kelet felé, valamivel távolabb a várostól. Mindkét szőlővidék, - a síkságiak és a sárhegyiek, - a Mátra erdeivel, hegyeivel a háttérben, - derüs benyomást keltenek a szemléelőben. A hegyek az északi széltől is védik a szőlőket." 18 Abasár "a Sárhegy tövében fekszik ... a lakosság csak a jó bort termő szőlőhegyekből tud megélni." 19

1745-ben épült a Szent Anna kápolna a hegy abasári részén. BOSSÁNYI GÁSPÁR földesur építtette. Szent Anna többek között a kádárok védőszentje is, szőlőhegyi kápolnái a XVIII. században épülnek sorra az országban. A titulusválasztás tehát bizonyára itt sem volt véletlen. 20

1750-re a Farkasmály egészen be volt ültetve szőlővel, a gyeprümaradvány a Benére vezető ut mellett huzódott. Ennek egy részét a város lakói szintén szőlőnek fogták fel, de mivel engedély nélkül tették, a tanács a szőlősorokat kapásokkal behuzatta. Ugyanebből az évből kelt céhösszeírás említi, hogy a kovács céhnek a Pincési-hegyen van egy 12 kapás (1 kapás = 200 négyszögöl) szőlője. 21

Visontán 1750-ben létesül a Haller család szőlőtermelő majorja. A szőlőgazdaság területe kb. 50-60 holdas volt, a Sárhegy oldalában az un. Vizespincétől a Szoroskáig terjedt. A gazdaság a század végére az örökösök között felosztódott, s a sárhegyi szőlők ezen részén sok apró tanya jött létre. 21a

1759-ben állították föl a Szent Donát szobrot a Sárhegy déli oldalán, az egri országut abasári elágazása előtt. Donát a szőlőgazdák, szőlőskertek védőszentje. Különösen villámcsapás, jégeső eltávoloztatásáért szoktak hozzá folyamodni. 22 Nem véletlenül került tehát a szent szobra erre a helyre, mivel a Sárhegynek ezen része szenved legtöbbit a jégesőtől. A szobor körülbelül egy méter magas, ion fejezetű oszlopon áll, négyzet alaprajzu talapzatán dombormű látható: Donát a vihar elhárításáért könyörög. 23

A vallásos egyesületek, a confraternitások szőlőműves céheket alkottak. Irataikból tudjuk például, hogy a "becsületes Szent Tamás czéhnek két darab szőlője" van "melyet régi eleik szereztek. Az egyik a Sár hegyen. Alsó szomszédja DÉVAY ANDRÁS, a felső TIMÁR MIHÁLY szőlője. ... E két darab szőlőt közösen a céhbelik dolgozzák." 24

A benei utmenti gyeprünek egy részét aztán a város maga szántatta föl és a plébános jövedelmének javítására engedte át. 1767-ben GYARMATY GYÖRGY plébános aztán kiosztotta ezeket a földeket az arra vállalkozók között, hogy azt is szőlővel telepítsék be. Így remélt nagyobb jövedelmet belőlük. De az április 1-én tartott közgyűlésen a lakosság egyöntetűen azt kívánta, hogy újabb szőlőket ne engedjen a tanács telepíttetni, mert a bort végül is nem tudják kimérni, eladni, a tanács tehát újból csak behuzatja a sorokat. 25

A szőlők fejlődését a dézsmalisták is jól tükrözik. 1765-ben a sárhegyi dézsmás szőlők száma 56, melyből az Öreg-Farkasmályi dülőre 17, Galya dülőre 39 esett. 26 1767-ben "az Benei praedionibus Ns. városunk tulajdon maga részére obringált Bor Dézsmának Laistroma" szerint a harmincegy tulajdonos, valamint az "ispital" kántor a termett 108 urna bor után "11 urna, 2 cubuli és 8 media" mennyiségű bort adózott. 27

1769-ben a szőlőt védő árkok és földhányások átterjeszkedtek a Mérges-patakknak a város felőli partjára. A tanács elhanyagja ezeket. 28

1770-ben Abasárott a Pusztapallag-Ujhegy, Disznómály, Jóvilág-hegy, Pétermály, Ökörmány nevű dűlőkben voltak a jobbágyszőlők.²⁹

A vármegye 1781 május 8-án rendelte el a város területének felmérését, mivel a városban sok olyan föld volt, amelynek tulajdonosát nem ismerték. A felmérés egyuttal alapul szolgált arra is, hogy a város szőlőit osztályokba sorolják. Így I. osztályba került a visontai határtól gróf FORGÁCH ALAJOS szőlőjétől a Sárhegy alján fel a gyalogutig terjedő rész, a Közép dűlő, Pincés dűlő, Eke-völgy és a Felsőszurdoki szőlők felső része. II. osztályba sorolták a Rózsamály, Alsószurdok, Feisőnyulmály szőlőit, egészen fel a benei határig. III. osztályuk lettek a Sárhegy tetején lévő szőlők.³⁰

1782-ben a város körül még meglévő gyeput a földesurak osztatlannak ismerték el. A belőle telepített szőlőket tulajdonosaik szabadon adhatták el, mások pedig megvehették. Mindössze annyi kikötést tettek, hogy a szőlők megvételére őket is fel kell hívni adott esetben, s ha 15 napon belül erre nem nyilatkoznak, csak akkor szabad másnak azokat eladni.³¹

1784 augusztus 7-én a Farkasmályi kőbányánál a ferencrendi szerzetesek kérték pince nyitására engedélyt. Ezt velük együtt Nagy István postamester, nemes POLYÁK JOZSEF és PANOCZAI FERENC kapta meg, 30 dénár taksa ellenében. De végül is csak NAGY JOZSEF építette meg pincéjét 1785-ben. Korábban ORCZY LŐRINCnek volt itt pincéje, ami feltételezhetően 1780 körül épülhetett.³²

A hegyoldalban más pincék is lehettek, ezek napjainkra már nem azonosíthatók. A Pincés-völgyre ezt írták 1864-ben: "e' helyen hajdanta Báró BRUDERN egy nagyobb szerű pinczét vágatott s a' hogy belsejébe forrásra találván, a pincze vízzel tele jött és mai napig is televan."³³

A vármegye 1797-ben újra térképet készíttetett, most a plébánia szőlőit mérték fel. A plébános a Sárhegy alján, ahol a mindenkori bíró, a jegyzők és a városi számvevők szőlei is voltak, tisztviseelői járandóságként kapta a várostól a két holdnyi területű Oremus-t. (Mellette a Sinai dűlő is egyházi birtok volt.) Ezt még az 1726-ban gróf Erdődy püspökkel kötött megegyezés szerint a plébános saját pénzén művelte. Az Erzsébet templom javadalma a Plágák-alján lévő 6 hold szőlő volt, mellette a kántor és a harangozó szőlőjével.³⁴

1799-ben a dézsmás szőlők száma már 164. Ebből Öreg-Farkasmályon 25, Róka-tűkör dűlőben 19, Kapcsaszáritóban 12, Tekenyő-völgyben 21, Galyában 58, Felső-Nyulmályban 12 és a Liliom dűlőben 13 volt.³⁵

Neves botanikusunk, KITAI BEL PÁL 1803 május 12-én járt a Farkasmályi kőbányánál. Naplójában ezen a napon a következőket jegyezte fel a szőlőkről, - a gyöngyösi szőlőmetszési módra vonatkozóan az első feljegyzés!

"A vörös és fekete szőlők tőkéit fejre metszik vissza, csak két szemet hagynak a vesszőn. A fehérét viszont 3-5 szemre metszik és amikor a fűrt már látható, május elején, a terméketlen hajtásokat levágják és az előző évi üres vesszőket lemetszik. ... A gyöngyösi lakosságnak a szőlőművelés az elsőrendű foglalkozása, ezért kiterjedt szőlőket lehet itt látni. A Gyöngyös mögötti Sári Hegy délnyugati, déli és délkeleti oldala teljesen szőlővel van borítva.

A tőkéket sorba ültetik. Általában nem karózzák, de ha hosszabbra metszik, akkor a szőlő karót kap. Rövidre metszetteknél összekötözik a vesszőket. Kötözéshez hársfaháncsot használnak. ... A bor erősen alkoholtartalmu, alapize van. A vörös bor jobb, mégis a fehérét keresik inkább."³⁶

1808 tavaszán báró BRUDERN földesur a Sárhegyen osztott ki területet az abasáriaknak szőlő alá. Miután a jobbágyság ennek a résznek kiirtását, beültetését ötödézmára már nem vállalta el, Brudern kénytelen volt megelégedni heteddézmával.³⁷

A Farkasmályi pincék legrégibbjeit 1829-1830 között vágták ki a sziklából. A pincék ugynevezett "városok"-ra tagozódtak, ez az első hat pince volt a későbbi Középváros.³⁸

A magyarországi borvidékek első, szakmailag pontos és hiteles leírását 1833-ban jelentette meg SCHAMS FERENC, a kor neves szőlész szakembere. A gyöngyösi Sárhegyen termő kadarkát az Arad melletti Ménes híres vörösboraihoz hasonlította, de ugyanakkor megjegyezte, hogy a rajnai rizling itt tul nagy alkoholtartalmu és ez elnyomja a zamatananyagokat.³⁹

1834-re elkészült Farkasmályott a "Magyarváros" hét pincéje.⁴⁰ Az itt beszédett dézsmá mennyisége 1838-ban, a december 3.-ai összeírás szerint 15 "vasas" hordóban

kitett 144 akót.⁴¹ 1840-ben a dézsmás szőlők száma 198. Ebből Öreg-Farkasmály 64, Rókatükör 19, Kapcsaszáritó 8, Galya 84, Liliom 22-vel részelt.⁴²

1840-re készült el a "Német-város" tizenhárom pincéje. Nevüket a tulajdonosok német családnéve után kapták. A három "város" egyes pincéihez a század második felében aztán emeletes présházákat építettek. Néhánynak eredetileg is volt emeletes, vagy földszintes, a terephez alkalmazkodó borháza. Az egyszerű barokkos és klasszicista présházakból, kertilak szerű romantikus és eklektikus épületekből változatos, festői együttes alakult ki.⁴³

1849 szomorú nevezetessége, hogy az osztrák "katonaság egy része jó szaglással bírván, kiment a farkasmályi pinczékhez...", feltörték azokat és a borokban igen nagy kárt tettek.⁴⁴

1854-ben a Gazdasági Lapok-ban jelent meg írás a gyöngyösvideki szőlőművelésről. Ebből tudjuk meg, hogy a Sárhegy oldalán fehér, alatta levő övezetben, a Plága és Alsószurdok dűlőkben vörös, majd az azt követő laposabb részeken ismét fehér szőlők voltak.⁴⁵

A legnépesebb mulatságokat és vig szüreteket rendszeren Farkasmályott tartották, főleg az 1850-1860-as években. Egy ilyen szüreti mulatságot 1855-ben "Pincedal" cím alatt meg is énekelte SPETYKO GÁSPÁR, híres gyöngyösi költő.⁴⁶

A városi bevételek jegyzékében 1856-1861 között a Farkasmályi szőlők évi 81 ezüsterint 30 krajcártól a 122 ezüsterint 50 krajcárig terjedő összeggel szerepeltek.⁴⁷

1863-ban dr. HORNER (VEZEKÉNYI) ISTVÁN ezt írta a gyöngyösiokról: "a szőlőművelést oly szenvedéllyel gyakorolják, hogy már nemcsak majd minden szomszéd hátsárbeli szőlők a gyöngyösiök birtokában vannak, hanem kész volna a gyöngyösi ember minden vetőföldet kiirtani, azt drága áron megvásárolni és ott magának szőlőt ültetni."⁴⁸

Az 1866-ban a Magyar Orvosok és Természettvisszsgálók Egerben tartott XIII. nagygyűlése alkalmából készült monográfia így említi meg a gyöngyösi szőlőtermesztést: "Itt is sok a szőlőhegy, melyeket a lakosság a legszorgalmasabban mivel, de a gyöngyösi bor nem kaphatott hirre s a jobbfafta borai, melyek Visonta határa mellett termenek visontai név alatt szerepelnek a forgalomban."⁴⁹ Ezek a visontai borok bizony a Sárhegyen teremtek!

Továbbiakban megállapítja, hogy Gyöngyösön főleg vörös bort termelnek, melyet a fekete kadarka szőlőfaj szolgáltat, s ezt a szőlőt Gyöngyösön török szőlőnek nevezik.⁵⁰ A leírás hangsúlyozza, hogy a szőlősorok közötti területeket babtermelésre használják ki. Nagy mennyiségben és igen jó fajta, izletes babot termelnek, s a gyöngyösi szőlősgazdának jövedelmét igencsak szaporítja ez a köztesbab.⁵¹

Sok félholdas, egyholdas kis szőlőparcella volt, amit 6-8 éves munkával telepítettek. Igen embernyzó kézi munkával. Feltörték még magát a kősziklát is, mert minden falusi kisember előtt ott lebegett a vágó, hogy egy kis szőlőterület meg tudjon kapaszzkodni. A Sárhegy felső részei ennek beszédes tanui ma már, kopár elhagyatottságukban.^{51a}

Az említett buzgalom ellenére egyre korszerűtlenebbé vált ez a szőlőkultúra, s többek között maga az előbb említett köztestermelés is a szőlők hozamát, a borok minőségét rontotta. Az uralkodó szőlőfajta, a kadarka mellett főbb fajták voltak még a rizling, a juhfark, a furmint, a bakator.⁵² KÁPLÁNY JOZSEF 1872-ben a következő gyöngyösi szőlőfajták népi neveit sorolja fel: rebeda, porcsiny, tők- vagy szilvaszólló, kecskecsöcsü, pankota, rózsza, góhér, törökgóhér, muskatal, fehér, török vagy kadarka, rónusi, Szent Jakab (mely legkorábban érik).⁵³ 1879-ben már mintegy 60-80 fajtát termeltek és a sok szőlőfajta eltérő érési ideje miatt káros volt a városi tanács, illetve a községi képviselőtestületek azon - már említett - joga, hogy a szüret kezdetét és befejezésének időpontját ők határozhatták meg. Gyöngyösön a városi tanács 1879. szeptember 13-án mondta ki először a szüret idejének szabad megválasztását.⁵⁴

1882 január 27-ről kelt az a kimutatás, melyet a város rendőrkapitánya állítottott össze Gyöngyös város határában fekvő szőlők dűlőnkénti megnevezéséről, azok pásztorjárásonkénti beosztásáról és területükről.

Ez tehát még a filoxera előtti közvetlen állapotot mutatja. Eszerint: "Sárhegyallyi felső járás dűllő: Grajczur, Nyulmáli utra járás, Nyulmáli felső, Alsó lilium, Nyulmáli magas, Felső sárhegyallyi, Felső eke, Csonka eke, Hosszú plága, Felső kis plága, Felső pinczési, Alsó pinczési, Foly pataki, Farkasmály, Veresmarthi, Rókatükör, Kapcsaszáritó, Gallya, Felső lilium, Felső nyulmáli. Ebből mintegy 150 hold elhagyott palag és legelő. Őriztetett eddig 6 pásztor által, kapásonként fizetett 7 krajcárért. Van a gazdaságnak a benei ut mellett egy kőből épült pásztor gunyhója.

Sárhegyaljai alsó járás dűllői: Forgáts plága, Sárhegy oldali közép, Tutus, Sárhegyoldali szélső, Sárhegyaljai, Nagy plága, Alsó kis plága, Lencsemály, Oremus, Sina, Babinta, Rózsamály. - Ezen dűllők összes területe 441 c.h. 364 négyszögöl. Ettől mintegy 50-60 hold elhagyott parlag. Őriztetett eddig 6 pásztor által, kapásonként fizetett 8 krajczárért. Van a gazdaságnak egy fonásból készült, sárral tapasztott pásztor gunyhója.

Alsó szurdoki járás dűllői: Kis szurdok, Nagy völgy, Nagy szurdok, Közép szurdok, Alsó szurdok, Peres. - Ezen dűllők összes területe 138 c.h. 564 négyszögöl. Őriztetett eddig 2 pásztor által, kapásonként fizetett 8 krajczárért. Van a gazdaságnak egy kisszerű gunyhója.⁵⁵

Fentiek szerint a sárhegyi szőlőterület több mint ezer kataszteri holdat tett ki, a város szőlőterületének fele tehát a Sárhegyen volt.

A gyöngyösiak mellett említsük meg az abasári dűllőneveket, melyek a Sárhegyen vannak: Rugottsár, Vizi-máj, Bikahalom, Bikahalom feletti, Jóvilág, Kopár-hegy, Kopasz-hegy, Négylénia, Falukuti dűllő, Cibike, Cibike felső, Cibike alsó, Cibike közép, Nádas, Nádas felső, Nádas alsó, Nádas közép, Sárhegy felső, Sárhegy alsó, Pusztaparlagon, Libahegy, Szent Tamás, Peterma (Pétermály).⁵⁶

Az országba 1875-ben behurcolt filoxera Gyöngyös határában először gróf WEST-PHALLEN RABÁN szőlőjében jelentkezett⁵⁷. Majd a Sárhegyen, a plágai dűllőkben észlelte a filoxerabiztos 1884-ben, - éppen száz esztendeje!⁵⁸ - 1886-ban a megye közigazgatási bizottsága szerint "Gyöngyös városában a vész már roppant pusztításokat tett"⁵⁹. Abasárott is ugyanekkor, 1887-1890 között válnak parlaggá a szőlők.⁶⁰

KÁPLÁNY JOZSEF szomorúan állapítja meg, hogy "ott, ahol e század elejétől egész 1888 évig vígan dalolt a szüretelő nép, ott ahol poharak csengése és elmés köszöntők között csapongott a kedély, ezer és ezer akószám hevert a drága nektár, ott 1900 évéig csendes, mélabus volt minden. Üresek voltak a pinczék, buskomoran jártak a szőlőtulajdonosok. ... Mindezt egy picziny kis bogár, a filoxera okozta, mely pár év alatt tönkretette a nagykiterjedésű s bőven termő házai szőlőültetéseket, koldussá tette a szőlőbirtokosokat ..."⁶¹

Hamarosan magáhozért azonban ájulásából a sárhegyi szőlőkultúra, de teljesen új alapokon. A filoxera utáni újratelepítéssel a legtöbb szőlőművelő eszköz és munkatechnika elavult, továbbvitelére nem volt lehetőség. Kiszorították azokat a fejlettebb gazdasági szint által megkövetelt egységes eszközök és technikák.⁶²

Maga a felújítás, újratelepítés a filoxerának ellenálló fajtákkal, illetve az ilyen alanyra oltott szőlőfajtákkal volt csak lehetséges.

Szivós propagandát fejtett ki ennek érdekében CSOMOR KÁLMÁN gyöngyösi polgármester⁶³, aki szerkesztője volt az "Egy év a szőlőben" (1892) és a "Szőlőben" (1894-1895, 1900-1906) folyóiratoknak is. E két helyi szőlész folyóirat oldalairól, de a korabeli gyöngyösi újságok cikkeiből is igen sokat tudhatunk meg a gyöngyösi szőlőtermesztés ezen "drámai" szakaszáról.

Csomor szavai csak a városi polgárság körében találtak talajra, a parasztnak nem volt tőkéje, és hosszú ideig valóban úgy látszott, hogy a parasztság nem tud megbirkózni azokkal az anyagi terhekkel, amelyeket itt a filoxerára fogékony talajon az újratelepítés megkívánt. A szükséges oltványok beszerzése, a talajművelés nagymértékben megnövelte a szőlőtelepítés költségeit, a termelési költségeket pedig tovább növelte az amerikai fajtákkal együtt elterjedő peronoszpóra elleni védekezés. CSOMOR KÁLMÁN számításai szerint 1200 négyszögöl szőlő telepítési költsége 872 koronával emelkedett meg. Ebből 192 korona a munkabér, a többi az oltványok ára.⁶⁴

Az elszyednedett szőlősgazda számára a legegyszerűbb megoldásnak a direktermők telepítése mutatkozott. A kellemetlen "nova"-iz azonban eladhatatlanná teszi az ilyen szőlőkől készült borokat, hacsak nem segítenek ezen különböző borkezelési eljárásokkal, - de ezeket minden ország bortörvénye tiltja.⁶⁵

A direktermő betelepítésével a gyöngyösi bor jóhírével fizetett. Elvesztette nevét, csak mint tömegbort előállító vidéket tartották nyilván. A nemzetközi, az export kereskedelemben pedig ez a bor szóba sem jöhetett.⁶⁶

Miközben sok kigazda tönkrement, ugyanakkor a különböző bankok sorra alapították a szőlész-részvénytársaságukat. Elsőnek 1897-ben alakult meg a Gyöngyös-Visontai Szőlő- és Bortermelő R.T. A nagy szőlőtelepeken bevezették, s onnan megtanulta viszont a szőlőműves nép a szőlő oltását, az oltványkészítést. Ebben ma is vezető helyet töltenek be az abasáriak.⁶⁷

Századunk harmincas éveiben a város mezőgazdasági területe változatlanul és tulajdonképpen apró, törpebirtokok között oszlott meg. A lakosság fő jövedelmi forrása még a bortermelés, kiegészítve azonban a csemegeszőlő és a gyümölcs termesztésével. A Sárhegyen is szaporodnak a gyümölcsösök a szőlők helyén, a tetőn lévő szőlők viszont kezdenek parlaggá válni.⁶⁸

1944 novemberében a Farkasmályi pincék adnak menedéket több ezer gyöngyösi lakosnak, akik ott vészlelik át a városért folyó harcokat.

Az ötvenes években országosan visszaesett a szőlőtermesztés, ez területünkön is érezhetővé lett. A Sárhegy meredekebb lejtői kezdenek parlaggá válni. A fásasztó élőmunkát, a hegyre feljárást, a csapadékvíz romboló hatásának eredményét: a meredekről lemosott földet háton, puttonyban, kosárban visszahordani egyre kevesebben vállalják. A korszerűbb, gépi művelési módokat nem lehet mindenütt alkalmazni.

A gyöngyösi szőlész-patrióták ebből az állapotból keresik a kiutat. A Sárhegy szőlőkultúrájának felújításáról 1956-ban írt tanulmányt KECSKÉS PÉTER gyöngyösi középiskolai tanár. A felújításra vonatkozó gyakorlati megfontolásokat így látja:

1. Át kell adni megvétele 400 négyszögletes parcellákban az elhagyott területeket.
2. Adjon az állam a szokásos kedvezményeken felül, kiváltságképpen 8 évi adómentességet.
3. Az ugynevezett VAS PÁL-féle gyümölcsöst adja át a tanács a Vak Bottyán gimnázium tanári testületének 400 négyszögletes parcellákban azzal, hogy szakemberek bevonásával speciális helyi szőlőkultúrát teremtsenek ott szakcsoport alakításával.
4. A felújítási munkába vonják be a Szőlészeti Kutató Intézetet.
5. A Sárhegy felújításának ügyét mindenekelőtt szakbizottság tárgyalja meg és döntson arról.⁶⁹

1958-ban az MSZMP Városi Pártbizottsága az országos termelősövetkezeti fejlesztési munka során körültekintő felmérést készíttetett, mely a gyöngyösi parasztság birtokhelyzetét mérte fel. A felmérés megállapította, hogy 1956-1959 között a szőlőterületek rekonstrukciójára nem törekedtek a tulajdonosok. Kb. 500 kh előregedett szőlőterület esett ki a termelésből. A szőlőkben rablógazdálkodás folyt, a metszéstől kezdve az ősztel tüzelőnek kocsiszám hazahordott támasztókaróig. A szőlők minősége igen erősen leromlott.⁷⁰

Az 1960-ban alakult, illetve a már meglévő és ekkor megerősödő termelősövetkezeteknek, mint nagyüzemeknek a Sárhegy meredekebb oldalai szőlőtermesztésre nem voltak alkalmasak. A parlagterületeken például juhlegeltetést végeztek. 1969-ben, a termelősövetkezetek egyesülése után Gyöngyösön 260 hold gyengén termelő, előregedett szőlőt vágtak ki.⁷¹ A Sárhegy nagyüzemi művelésre alkalmas területeit felújították, azokon a területeken pedig, amelyek nagyüzemi művelésre alkalmatlanok, kertszövetkezetek alakultak. Ma már igen sok szép, virágzó szőlőt, gyümölcsöst, ugynevezett "hobby-kertet" találhatunk a Sárhegyen, annak gyöngyösi oldalán.

A termelősövetkezetek, a kertszövetkezetek, a gyöngyösi szorgalma az elmúlt tíz-tizenöt évben újra életet varázsolta a Sárhegyre.

A farkasmályi pincék ma az Eger-Mátravidéki Borgazdasági Kombinát, a Gyöngyöszöv ÁFÉSZ és magántulajdonosok birtokában vannak. A tíz éve még menthetetlenül ősztüszkösödni készülő épületeket az elmúlt évben rendbehozták, kicsinosították a környékkel együtt. Idegenforgalmi és reprezentációs célt szolgáló pincék, préházak, nyaralóházak most.

Befejezésül a Sárhegynek a szőlőtermesztés szempontjából érdekes időjárás viszonyairól, időjárás adatairól összegyűjtötteket közölném.

Talán ETHEI SEBŐK LÁSZLO adja a legfestőbb időjárás leírást: "A légtüneti mozgalmak igen szabályos lefolyásúak. Jégeső leginkább a saárhegyi s délre eső vidéken mutatkozik olykor. ... Felhőink rendszeren a Kékes vagy Gallya csucsain születnek, ... ha pedig délnek indulva a Saár-hegyen végig lovagolnak: úgy bizonyosan szenved a gyöngyösi határ..."⁷²

Szintén ETHEI SEBŐK LÁSZLO találta meg a Ferencesek könyvtárában azt a kézíratos feljegyzést, miszerint "Anno 1618. Az geongeossi zőlőket előzőr zöld hideg elvette, az utánn az ragia, utolzor az jegh eső elverte, úgy annyira, hogy semmi bor nem volt ez esztendőben"⁷³.

1725-ben a jég elverte a sárhegyi szőlőket.⁷⁴

1766 május elsején iszonyu hideg és vihar volt. A szőlők és a gyümölcsfák ebben az évben nem hoztak termést.⁷⁵

KITAIBEL PÁL 1803-ban azt jegyezte fel, hogy "a hó Gyöngyös környékén hamarabb olvad el, mint magán a sík vidéken, azért mert a hegy itt dél felé nyitott katlant képez, melyben a napsugarak melege jobban összegyűlhet."⁷⁶

1876 május 21-re virradóan elfagyott minden.⁷⁷

1878-ban nem annyira az időjárás, hanem a szőlőhernyók és a vincellérbogár pusztított. Az esős ős vizont 1879-re jó termést hozott.⁷⁸

Szintén KITAIBEL jegyezte fel, hogy május hatodikát Gyöngyösön is, mint Budán Promontornál végzetesnek tartják a szőlőkre. Ugyanis gyakran fordult elő, hogy éppen ezen a napon fagytak el a szőlők.⁷⁹

Végezetül nem hagyhatom el, hogy a Sárhegy szőlőire vonatkozóan a XVIII. század második felétől kezdve számos térkép szolgáltat adatot.⁸⁰ A XVIII. századi, XIX. század eleji térképanyagon feltüntetett birtokhatárok, dűlőnevek, létesítmények jelen állapothoz való viszonyítása, a térképek értékelése, egyáltalán az egész idevonatkozó térképanyag feldolgozása azonban terjedelménél fogva külön tanulmányt igényel.

JEGYZETEK

- 1 VINCZE ISTVÁN: Szőlő- és bortermelés a Borsodi Hegyközben. Kandidátusi diszsertáció, kézirat.
Idézi MOLNÁR JOZSEF: Nagyréde a feudalizmus korában. Bp. 1966. 154.o.
- 2 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város története 1526-ig. Gyöngyös, 1943. 53.o.
- 3 ETHEI SEBŐK LÁSZLO: Gyöngyös és vidéke története. Gyöngyös, 1880. 31.o.
- 4 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO 2. alatt id.m. 76.o.
- 5 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 73.o.
- 6 BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi Kalendárium. Bp. 1977. II.kötet 227-229.o.
- 7 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO: Gyöngyös és vidéke bortermelésének története 1850-ig. Gyöngyösi Kalendárium VIII.évf. 1937. 58-60.o.
- 8 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város a török hódoltság idejében. Gyöngyös, 1941.
- 9 U.ott 213.o.
- 10 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 56.o.
- 11 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO 8. alatt id.m. 213.o.
- 12 U.ott 130.o.
- 13 DEZSÉRI BACHO LÁSZLO: Gyöngyös város Rákóczi idejében. Gyöngyös, 1938. 51.o.
- 14 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 65.o.
- 15 U.ott 69.o.
- 16 U.ott 54.o.
- 17 U.ott 67.o.
- 17a HACSAVECZ BÉLA: Jobbágytelkektől a szocialista nagyüzemig. Visonta, 1970. 19.o.
- 18 BÉL MÁTYÁS: Heves megye ismertetése 1730-1735. Fordította SOOS IMRE, Eger. 1868. 101.o.

- 19 U.ott 106.o.
- 20 DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL szerk.: Heves megye Műemlékei. Bp. 1978. I.kötet 460.o. - BÁLINT SÁNDOR 6. alatt id.m. II.kötet 95-118.o.
- 21 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 54-55.o.
- 21a HACSAVE CZ BÉLA 17a alatt id.m. 60.o.
- 22 BÁLINT SÁNDOR 6. alatt id.m. II.kötet 164-166.o.
- 23 DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL szerk. 20. alatt id.m. III.kötet 43.o. - A szobor képét is közli 22. sorszám alatt.
- 24 LÉNÁRT ANDOR: A confraternitások mint szőlőműves céhek. Archivum. Heves megyei Levéltár közleményei. Eger, 1975. 96.o.
- 25 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 55.o.
- 26 KÁPLÁNY JOZSEF: A farkasmályi pincék multja. Gyöngyösi Kalendárium V.évf. 1913. 146.o.
- 27 Jegyzőkönyv. Gyöngyös 1767. október 9-ről keltezve. Jelzet: V-101/b/30. XLIII. fasc.8. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.
- 28 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 54.o.
- 29 SOOS IMRE: Heves megye községei 1867-ig. Eger, 1975. 64.o.
- 30 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 62.o.
- 31 U.ott 54.o.
- 32 Heves megye Műemlékei (Szerk.: DERCSÉNYI DEZSŐ - VOIT PÁL). Bp. 1978. 53-58.o. A pincék történetét, helyrajzokkal, alaprajzokkal, képekkel igen részletesen ismerteti. Ugyancsak KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id. műve.
- 33 Helynevek. Gyöngyös községből - Heves Vármegyéből. 1864. szeptember 29-én kelt kézírásos jelentés. Összeállította: CSIKÁNY JÁNOS városi levéltárnok, Gyöngyös. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.
- 34 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 63.o.
- 35 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 154.o.
- 36 GOMBO CZ ENDRE: Diaria itinerum Pauli Kitaibeli. Bp. 1945. 703-708. - Németből fordítva.
- 37 SOOS IMRE 29. alatt id.m. 66.o.
- 38 Lásd a 32. jegyzetet.
- 39 Idézi dr. KRISZTEN GYÖRGY: A mátraaljai borvidék multja és jelene. Hevesi Szemle, 1977. 1.szám 43.o.
- 40 Lásd a 32. jegyzetet.
- 41 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 154.o.
- 42 U.ott 154.o.
- 43 Lásd a 32. jegyzetet.
- 44 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 274.o.
- 45 Néhány szó a gyöngyösvidéki szőlőművelésről. Gazdasági Lapok 1854. 514.o.
- 46 PÁSZTOR JOZSEF: A Mátra. Utikalauz. Bp. 1929. 28.o.
- 47 Dr. HORNER ISTVÁN: Gyöngyös városának történeti, statisztikai és geográfiai leírása. Pest, 1863.

- 48 U.ott 53.o.
- 49 MONTEDEGOI ALBERT FERENC szerk.: Heves és Külső Szolnok törvényesen egyesült vármegyéknek leírása. Eger, 1868. 112.o.
- 50 A török szőlő a Mátraalján egyrészt a vörös és fekete szőlőfajták összességét, másrészt a múlt században legelterjedtebb kadarka fajtát, valamint az ilyen fajtákkal beültetett szőlőterületet jelenti. A néphit szerint a törökök hozták ugyanis ide a vörös szőlőket.
- 51 A 49. alatt id.m. 248.o.
- 51a HACSAVECZ BÉLA 17a alatt id.m. 60.o.
- 52 Dr. MOLNÁR JOZSEF: Nagyréde története 1850-1945. Nagyréde, 1976. 158.o.
- 53 KÁPLÁNY JOZSEF: Mester műszók. Szőlő mivesség, Gyöngyösön. Magyar Nyelvőr, 1872. 335.o.
- 54 Gyöngyös, 1879. szeptember 21.szám.
- 55 A jelentés aláírója Harmos. - Fotókópiáját dr. MISOCZKI LAJOS főiskolai docens bocsájtotta rendelkezésemre.
A gyöngyösi Sárhegy dülőneveit 1959-ben feldolgozta ifj. KECSKÉS PÉTER: A gyöngyös előnévű községek földrajzi- és Gyöngyös dülőnevei c. munkájában. Muzeumi Füzetek, Gyöngyös, 1960.
- 56 Abasár földrajzi- és dülőneveit feldolgozta 1971-ben dr. MISOCZKI LAJOS. Kéziratát bocsájtotta rendelkezésemre.
- 57 Gyöngyös, 1883. október, 7.szám.
- 58 Gyöngyös, 1884. augusztus, 3.szám.
- 59 Idézi dr. MOLNÁR JOZSEF 52. alatt id.m. 68.o.
- 60 A Gyöngyösi Járás 25 éve. Muzeumi Füzetek 11. Gyöngyös, 1970. 8.o.
- 61 KÁPLÁNY JOZSEF 26. alatt id.m. 146.o.
- 62 KECSKÉS PÉTER: Szőlőmetés a Mátraalján. Ethnographia, 1966. 510.o.
- 63 CSOMOR KÁLMÁN életére vonatkozóan lásd: dr. MOLNÁR JOZSEF: CSOMOR KÁLMÁN szerepe Gyöngyös gazdasági és társadalmi fejlődésében. Adatok Gyöngyös város történetéhez. Gyöngyös, 1964.
- 64 Szőlőben. 1903. november, 156-157.o.
- 65 Dr. KRISZTEN GYÖRGY: Gyöngyös, a szőlő- és bortermelés hazája. Gyöngyös. A Városi Tanács jubileumi kiadványa. I.évf. 3.szám. 1983. november. 14.o.
A direkttermőket Magyarországon az 1923.XLIII.t.c. tiltja!
- 66 U.ott.
- 67 A 60. alatt id.m. 8.o.
- 68 Heves vármegyei Ismertető és Adattár. Bp. 1936. 117.o.
- 69 KECSKÉS PÉTER: Gyöngyös város szőlőkultúrája az 1956. évben. Muzeumi Füzetek, 2.szám. Bp. 1959. 25.o.
- 70 Dr. SEREG JOZSEF: Gyöngyös a szocializmus útján. Gyöngyös, 1970. 207.o.
- 71 U.ott 250.o.
- 72 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 3.o.
- 73 U.ott 146.o.
- 74 BÁRTFAI SZABO LÁSZLO 7. alatt id.m. 67.o.
- 75 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 225.o.

- 76 A 36. alatt id.m. 709.o.
77 ETHEI SEBŐK LÁSZLO 3. alatt id.m. 297.o.
78 U.ott 300-301.o.
79 A 36. alatt id.m. 709.o.
80 Ezek a térképek a Magyar Országos Levéltárban, Bp., a Heves megyei Levéltárban, Eger, a megye muzeumaiban, az újabb évtizedekre vonatkozóan a Földhivatalban, stb. lelhetők fel.

SÁRHEGY AND ITS VINEYARDS

The history of the vine-culture of Sárhegy, in addition to the history of the wine-cellars of Farkasmály, are outlined by the author, who also enumerates the ancient names of units of fields (dűlő) on the hill that are still in use recently in some places, and presents some meteorological data from the 17-19th centuries, the first one from 1618, out of old records.

The first entry on this vine-culture is dated back to the 13th century. It had been flouvisina since that time, even during the days of Turkish rule here (16th-17th centuries), till 1886, when the phylloxera destroyed the vineyards. The replanting with almost preterhuman efforts and great expenses had reanimated the vineyards of the Sárhegy soon, but the regression and lack of manual labour made the upper regions of the hill uncultivated by the fifties of our century. Now we can be witnesses how the so-called "hobby-gardens" spread and give a vivid and industrious look to the hill.

POZDER Miklós
H-3200 GYÖNGYÖS
Szabadság tér 2.

